
1930'LU YILLARDA AZERBAIJAN BAĞIMSIZLIK
MÜCADELESİNDE BİR KESİT: KAFKASYA KONFEDERASYON
ŞURASI*

A SEGMENT IN THE 1930'S INDEPENDENCE STRUGLE OF
AZERBAIJAN: THE SHURA OF THE CAUCASUS CONFEDERATION

ОДИН ОТРЕЗОК ИЗ ИСТОРИИ БОРЬБЫ ЗА
НЕЗАВИСИМОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНА В 30-Е ГОДЫ 20. ГО ВЕКА:
СОВЕТ КАВКАЗСКОЙ КОНФЕДЕРАЦИИ

Ali Haydar SOYSÜREN**

Öz

1917 Ekim Devrimi ardından elde edilen bağımsızlığın 1920'de Bolşevik hareketiyle yitirilmesi, Azerbaycan bağımsızlık mücadelesini yeniden başlatmıştır. Bağımsızlık peşindeki Azerbaycan milliyetçiliğinin önderleri gittikleri ülkelerde farklı yol ve yöntemlerle hedefleri doğrultusunda çalışmayı sürdürmüşlerdir.

Bu mücadelede Azerbaycan milliyetçileri, benzer akıbeti paylaşmış diğer milletlere mensup unsurlarla zaman zaman bir araya gelmiş, Sovyet yönetimine karşı mücadele, farklı unsurları birlikte harekete yönelten doğal bir zemin oluşturmuştur.

Kafkasya Konfederasyon Şurası, 1930'lu yıllarda bu bağlamda yaşanmış bir deneyimdir. Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki "Azerbaycan Milli Kurtuluş Hareketi" ile Kuzey Kafkasya Türk milliyetçileri ve Gürcistan Menşeviklerinin Kafkas ortak kimliği ekseninde ortak düşmana karşı kurdukları Kafkasya Konfederasyon Şurası deneyimi, 1930'lu yıllardaki Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin izlediği hattı anlamak bakımından kayda değer bir örnektir. Kafkasya Konfederasyon Şurası, Birinci Dünya Savaşıyla kurulan statükoya karşı revizyonist çıkışlarla dünyanın yeni bir denge aradığı ve İkinci Dünya Savaşına giden sürecin şekillendiği 1930'lu yıllarda kurulması itibarıyla, dünya tarihindeki kritik bir dönemin ürünüdür.

Çalışma, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın hangi birikim ve ihtiyacın ürünü olarak şekillendiği, öngördüğü politik hat, bu bağlamda Resulzade liderliğindeki Azerbaycan milliyetçiliğinin Kafkasya merkezli duruşu üzerinde durmaktadır.

* Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Eskişehir Azerbaycanlılar Derneği tarafından 26 – 27 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen "100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi"nde sunulmuş olup, şu ana kadar başka yerde yayınlanmamıştır.

** ORCID: 0000-0002-2384-739X Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, hsoysuren@gmail.com,

Çalışmada, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın bileşenlerinden Azerbaycan milliyetçilerinin çıkardığı “*İstiklal*”, “*Kurtuluş*” dergileriyle ile Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin çıkardığı “*Şimali Kafkasya*” dergisi yoğunlukla kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Sovyetler Birliği, Milliyetçilik.

Abstract

When following the Bolshevik movement in 1920 Azerbaijan lost its independence, which was achieved after the October Revolution of 1917, she restarted its struggle for independence. Leaders of Azerbaijani nationalism in pursuit of independence continued to work towards their targets in different countries through different ways and methods.

In this struggle, Azerbaijani nationalists occasionally came together with representatives of other nations that share similar fate, and the struggle against Soviet government created a natural ground for moving different elements of various nations together.

The Shura of the Caucasus Confederation is an experience of this context in the 1930s. The experience of the Shura of the Caucasus Confederation, against the common enemy on the axis of the Caucasian common identity, of the "National Liberation Movement of Azerbaijan" under the leadership of Mehmet Emin Rasulzade together with Northern Caucasus Turkish nationalists and the Georgian Mensheviks is a remarkable example in terms of understanding the process of Azerbaijan's independence struggle in the 1930s. The Shura of the Caucasus Confederation is a product of a critical period in world history, founded in the 1930s, when the world was seeking a new equilibrium with the revisionist outputs to the status quo established by the First World War and the process of the Second World War was shaped.

This study focuses on the Caucasus centred stance of Azerbaijani nationalism under the leadership of Rasulzade through the accumulation and the needs based on which the Shura of the Caucasus Confederation was formed as well as the political course it foresaw.

In the study, the “*İstiklal*”, the “*Kurtuluş*” magazines of Azerbaijani nationalists and the “*Şimali Kafkasya*” magazine of the North Caucasus nationalist, both the components of the Shura of the Confederation of Caucasus, are used extensively.

Keywords: Caucasus, Azarbaijan, Georgia, Armenia, Soviet Union, Nationalism.

Аннотация

Совет Конфедерации Кавказа являлся одним из опытов, накопленной в контексте борьбы за независимость в 1930-х годах. Опыт “Национально-освободительного движения Азербайджана”, возглавляемого Мехметом Эмином Ресулзаде и турецкими националистами Северного Кавказа и Совета Конфедерации Кавказа, сформированной грузинскими меньшевиками против общего врага на основе общей идентичности Кавказцев, является замечательным примером в плане понимания борьбы Азербайджана за независимость в 1930-х годах. Совет Конфедерации Кавказа является продуктом критического периода в мировой истории, который был создан в 1930-х годах, когда мир искал новый баланс и процесс, ведущий ко второй мировой войне, был сформирован на основе ревизионистских выводов против статус-кво, установленной первой мировой войной. В этой борьбе Азербайджанские националисты время от времени встречались с представителями других наций, разделявшими похожую судьбу. Борьба против советской власти создала

естественную почву идей, которая сгруппировала вокруг себя различные элементы. В исследовании с точки зрения продукта накопленных опытов потребностей и политической линии, основное внимание уделяется к формированию Совета Конфедерации. В этом контексте исследуются позиции азербайджанского национализма центром на Кавказе, который был сформирован во главе Расулзаде. В исследовании использованы материалы из журналов “Истиклял”, “Куртулуш” Азербайджанских националистов и материалы журнала “Шимали Кавкасы” северокавказских националистов.

Ключевые слова: Кавказ, Азербайджан, Грузия, Армения, Советский Союз, Национализм

Giriş

1917 Bolşevik ihtilali ardından, Çarlık Rusyası hakimiyetindeki topraklarda başlayan hareketlilik, Kafkas havzasında da yankı bulmuş, buradaki halklar kendi kaderlerini Rusya'dan ayırma eğilimine girmiştir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir araya gelmesiyle kurulan Transkafkasya Federasyonu kısa süre sonra, söz konusu devletlerin bağımsızlığı yöneldiği son bulmuştur. Bu devletlerin bağımsızlığı ancak 1920'li yılların başına kadar sürmüştür, Rusya'daki iç savaştan zaferle çıkan Bolşevikler, buralarda kontrol sağlayarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katmıştır. Benzer süreçten geçen Kuzey Kafkasya'daki, bağımsızlık girişimi de, yine aynı dönemde Bolşevik idarenin kurulmasıyla neticelenmiştir. Sovyetleştirme, Kafkasya'daki bağımsızlıkçı hareketleri sona erdirmemiş, bağımsızlık tecrübesinin içinden gelen kadroların dünyanın değişik ülkelerinde aynı hedef doğrultusunda mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

1920'li - 1930'lu yıllar, Birinci Dünya Savaşı ardından galip devletlerin çıkarları doğrultusunda inşa edilmiş statükoya karşı, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın, Uzak Doğu'da Japonya'nın revizyonist politikalarla sahneye çıktığı, bu minvalde dünya devletleri arasında gruplaşma ve kutuplaşmaların yaşandığı bir dönemdir. Sovyetlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi, dünyadaki gelişmelerin yarattığı ya da yaratacağı fırsatları yakından gözeterek yolunu çizerken, ortak düşmana karşı ortak mücadeleyi derinleştiren adımlarla şekillenmiştir.

Bağımsızlık mücadelesinin hedefinde aynı ülkenin bulunması, farklı unsurların ortak mücadelesine ilişkin alternatiflerin gündeme gelmesinde kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Güç birliği, bir yandan Sovyetler Birliği gibi güçlü bir devletin karşısına etkili tarzda çıkma imkanını sunarken, diğer yandan Kafkasya coğrafyasının arz ettiği bütünlüğün avantajlarından faydalanmanın yolu olarak görülmüştür. Bu çalışma bahsi geçen sürecin bir halkasını teşkil eden Kafkasya Konfederasyon Şurası deneyimine odaklanmakta, Şura'nın ortaya çıktığı koşulları, biçilen misyonu ve sınırlarını değerlendirmektedir.

Çalışma söz konusu deneyimin parçası olmuş Azerbaycanlı ve Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin, döneminde yayınlanmış yayınlarındaki veriler üzerinden şekillenmiştir. Bu itibarla birincil kaynaklara dayanmaktadır. Ancak bu, konuya ilişkin bütün birincil kaynaklara ulaşıldığı anlamına gelmez. Her şeyden önce Şura'nın Gürcistanlı bileşenlerine ait yayınları incelenememiştir. Bununla birlikte incelenen yayınlarda, bu cenahın yaklaşımına ilişkin bazı bilgilerin yer almış olması, bu noktadaki eksikliği kısmen telafi etmiştir.

Çalışmada öncelikle, Kafkasya Konfederasyon Misak'ına kadarki dönem çerçevesinde ortak mücadele perspektifinin dayandığı birikim üzerinde durulmuştur. Akabinde sırayla Kafkasya Konfederasyon Misakı ve Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın ilan süreci işlenmiş, ortaya konulan politik ve örgütsel çerçeveye değinilmiş, devamında Şura'nın sınırlılıkları değerlendirilmiştir.

Kafkasya’da Ortak Mücadele Perspektifini Şekillendiren Birikim

Kafkasya’daki ortak mücadeleye ilişkin girişimler daha Birinci Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin yayın organı *Şimali Kafkasya*’da Kafkasya’nın bütününe esas alan mücadelenin derinliğini vurgulamak için 1915 yılı Aralık ayındaki “Kafkasya Komitesi” girişimi hatırlanmıştır. Buna göre başkanlığını Kuzey Kafkasyalı “Mareşal Fuad Paşa”nın yaptığı, üye olarak Gürcü “Knyaz Maçebel ve Kâmil bey Togiridze”, Kuzey Kafkasyalı “İssa Paşa ve Aziz Meker” ile Azerbaycanlı “Selim Bey Beybutov”un yer aldığı “Kafkasya Komitesi”, 1916 yılının Ocak ayında önde gelen devletlere bir muhtıra vererek, Kafkasya’daki milletlerin durumunu anlatmış, Kafkasya’da, “dört devletten ibaret bir konfederasyon kurulması için” yardım istemiştir. Derginin başka tanıklardan aktardığı bilgiye göre, “Gürcüler Almanya’dan, Azerbaycanlılar Türkiye’den yardım almak ümidiyle” çekildikleri için, bu komite dağılmıştı. (Yeni Muhacir, 1935: 2-3).

Alman araştırmacı G.Jaschke, 1937 Şubat’ında yayınlanan makalesinde *Şimali Kafkasya*’dan bu hususu alıntılanmış ve devamında Kafkasyadaki mücadelenin sonraki seyri üzerinde durarak, Yusuf Akçura’nın kurduğu ve Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali, Kırımlı Mehmed Esad Çelebizade ve Buharalı Mukimeddin Beycan’ın da katıldığı “Rusya Mahkumu Müslüman Türk – Tatarların Hakkını Müdafaa Komitesi’nin” çalışmalarına değinmiştir. Ağaoğlu Ahmed Beyin de katkıda bulunduğu Komite değişik ülkelerde Rusya hakimiyetindeki Türklere dair konferanslar vermiştir. Birinci Dünya Savaşı Rusya bünyesindeki milletler içerisinde bağımsızlık arayışının güçlenmesine vesile olmuştur. 1916’da Lozan’da gerçekleşen Konferans Rusya bünyesinde yer alan milletlerin temsilcisi sıfatıyla katılanların kürsüsüne dönüşmüştü. (Jaschke, 1937a: 761-762; 1937b:8-13)

Birinci Dünya Savaşı sırasında semptomları gözlenen eğilim, 1917 Bolşevik devrimi ardından ete kemiğe bürünmüş, Çarlığı deviren Bolşeviklerin ilan ettiği ilkelerin yarattığı iyimserlik ve aynı zamanda Bolşeviklere karşı başlatılan iç savaşın merkezi otoriteyi zayıflatması, bağımsızlık için uygun ortam yaratmıştır.

Kasım 1917’de Rusya’da Sovyet hükümetinin kurulması ardından, Tiflis’te, Gürcü, Azerbaycanlı ve Ermeni temsilcilerin katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantıda “Maverayi Kafkasya Komisarlığı” adıyla bir hükümet kurulmuştur. Söz konusu hükümetin bütün Rusya’yı temsil edecek meclisin toplanmasına kadar, bölgesinde işleri yürütmesi öngörülmüştü. Bununla birlikte, “bu teşebbüs haddi zatında Kafkasya istiklali ve Kafkasya’nın federatif esaslar üzerinde kurulması için gizli bir başlangıç idi. Hakikaten de Maverayi Kafkasya Komisarlığı tarafından davet edilen meclisi azalarının ve fırka mümessillerinin dahil bulunduğu Maveravi Kafkasya’nın dahil bulunduğu Maverayi Kafkasya Seymi, 1918’in 9 Nisanında Maverayi Kafkasya’yi müstakil federatif bir cumhuriyet” olarak ilan etmiştir. (O.Nayman Mirza-Kriçinski, 1935: 138-140)

26 Mayıs 1918’de Gürcistan’ın ayrılması, hemen ardından Ermenistan ve Azerbaycan’ın aynı yolu izlemesiyle Federasyon’un varlığı sona ermiştir.¹ Ancak bu, Kafkasya’daki ortaklık arayışına ilişkin arzuyu tümüyle gündemden çıkarmamıştır. Bağımsız Gürcistan Cumhurbaşkanı Noy Jordaniye’nin söylemiyle federasyon çökmüş, “Kafkasya birliğinin” yeniden kurulacağına dair “ümitler bâki kalmıştı.” Bağımsızlık ilanı gününde Gürcistan Milli Şura’sında yapılan konuşma, söz konusu umudun tezahürüydü. Jordaniye’nin

¹ Sonraki dönemde yapılacak bir değerlendirmede, ortaklığın bozulması, atmosferin yarattığı heyecanla, “romantik” bir tutum takınmaya bağlanmıştır; “Rusya parçalanırken her millet kendi istiklalini ilan ederek, müstakil yaşayabileceğini zannetmişti. Bu haleti ruhiye pek tabii idi, çünkü Kafkasya milletleri o sınırlarda romantik bir devir yaşıyor ve kendi komşularından istisaden, siyaseten mütecerrit bir halde müstakil milli bir hayat yaşamağa can atıyorlardı. İstihdaf edilen gaye müstakil bir devlet teşkili idi. Şüphesiz bu kendine göre bir mistisizmdir.”(Mir Yakup, 1932:2)

aktardığına göre Şura'nın ilk toplantısındaki konuşmada şunlar geçiyordu; “Vatandaşlar! Bugün siz çok nadir görülen ve çok dramatik tarihi bir hadisenin şahidi oldunuz: bu sarayda bir devlet öldü, aynı sarayda yeni bir devletin esasları vaz' olunmaktadır. Biri ölen, öbürü ise doğmak üzere bulunan bu iki devlet arasında menfaat muhalefeti bulunmasına imkan yoktur. Müşterek bayrak altında birleşmiş olan Gürcü milleti komşuları ile ittifak aktececek ve bu ittifak tarikle federasyon yeniden ihya olunacaktır. Bu suretle gözümüz önünde ölen devlet, yeniden dirilmiş olacak. Bu devlet Kafkasya Konfederasyonu ismini taşıyacaktır. Bizim yolumuz, gayemiz bu ittifakı realize etmeğe doğrudur!”.(Jordaniya, 1934: 12-13)

Yeniden ortaklığın sağlanması yönündeki somut bir adım, Bolşeviklerin iç savaşta rakiplerini saf dışı bıraktığı, Kafkasya'daki cumhuriyetlere yöneldiği sırada, Azerbaycan hükümetinden gelmiştir. Atılan adım, o sırada Bolşeviklere karşı bir sed arayışındaki İngiltere için de uygun görünmekteydi². Azerbaycan hükümetinin girişimiyle, “Cumhuriyetlerden ibaret bir Konfederasyon teşkili”nin müzakeresi için, 9 Nisan 1920'de yine Tiflis'te Kafkasya Cumhuriyetlerinin katılımı ile bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Azerbaycan heyetinden O. Nayman Mirza-Kriçinski tarafından 24 maddelik öneri sunulmuştur (O.Nayman Mirza-Kriçinski, 1935: 138-140)³. Öneriye göre öncelikle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından, her cumhuriyetten 4'er kişinin katılımıyla 12 kişilik daimi ve müşterek “Maverayı Kafkasya Cumhuriyetleri şurası” kurulacaktı. “Herhangi bir karar için tek mil cumhuriyetler delege heyetlerinin muvafakatlarını elzem” gören projede Şura'nın yapacağı işler şöyle sıralanmıştı;

“a) Cumhuriyetlerin harici tehlikeden korunması ve istiklal ve bitarafıklarının muhafazası için çalışmak; b) cumhuriyetler arasında çıkan ihtilaflar hakkında verilen mahkeme hükümlerinin icra edilip edilmemesine nezaret etmek; c) cumhuriyetler arası muahedelerin projelerini hazırlamak; d) cumhuriyetler arasında çıkacak ihtilafların sulhle halledilmesine gayret etmek; e) ayrı ayrı cumhuriyet hükümetleri tarafından vuku bulacak teklifleri bir şekil ve neticeye bağlamak.”

Proje “hiçbir esaslı itiraza uğramadan bazı tashihler yapılmak suretiyle” 22 Nisan'daki toplantıda tasdik edilmiştir. Ne var ki, 27 Nisan'da Azerbaycan'ın bolşevik denetimine geçmesiyle Şura çalışması durmuş; böylece, Bolşeviklere karşı korunma refleksinin acilleştirdiği ortaklık girişimi, Bolşevik idarenin kurulmasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Bolşevik idarenin kurulması, mücadelenin yurt dışına kaymasına yol açmış, değişik ülkelerde konumlanmış gruplar Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Dünyadaki güç dengesi ve kutuplaşmalardan doğrudan etkilenen bu mücadelenin

² Konfederasyon politikasını İngiltere'nin de, Bolşevikleri engelleyecek bir enstrüman olarak gördüğüne dair bir gözlem, Milli Mücadele sırasında, “Bolşeviklerle bağlantı kurmak için gönderilen” Dr. Fuat Sabit tarafından dile getirilmiştir. Fuat Sabit'ten Ekim 1919'da gelen ve Azerbaycan hükümetiyle İngilizler arasında bağlantı kuran şifrede şu ifadeler geçiyordu; “Azerbaycan hükümeti Sulh Konferansı'na İngilizlerden ümitvar olduğu cihetle ihtiyat ve itidalle hareket etmektedir. Sulh Konferansı'nın maksadı Maverayı Kafkas Konfederasyonu yapmaktır. Hükümet buna taraftardır.” Yine Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e gönderdiği 6 Şubat 1920 tarihli yazıda, İtilaf devletlerinin, Bolşeviklerle Anadolu'nun arasını kesmek için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan müteşekkil bir “Kafkas Seddi” kurmak istediklerini savunmuştur.(Karabekir, 1995:786,996-997)

³ Bağımsızlığın ilanından sonra, “müşterek Kafkasya” hedefi doğrultusunda girişimlerin sürdürüldüğüne Resulzade de değinmektedir. Buna göre, Konfederasyon fikrinin gerçekleştirilmesine yolunda bir aşama olmak üzere, “Gürcüstan ile Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında haman tedafii bir ittifak muahedenamesi imzalandı, Ermenistan Cumhuriyetine de bu muahedeye koşulmak için teklif ve imkan bırakıldı. Aşağıdan yukarıya doğru bir birleşme hareketi başladı. Bu birleşme hareketinin Şimali Kafkasya ile Azerbaycan ve Gürcüstan cumhuriyetleri arasındaki tezahürleri dahi, kendini ayrıca göstermekte, muayyen vakalardan kendi ifadesini bulmakta idi.”(Resulzade, 1933:1.)

temel unsurlarından birisi Azerbaycanlı milliyetçilerdi. 1920’li yıllarda ağırlıkla Türkiye’de konumlanmış Azerbaycanlı milliyetçiler, Azerbaycan’ın geleceği için “Kafkasya birliği”ni esas alan tutumu sürdürmüştür. Mehmet Emin Resulzade’nin liderliğindeki Musavatçılar, “Azerbaycanın da dahil olduğu müstakil bir Kafkasya konfederasyonunu” savunan bir hat izlemişlerdir. (“Çehremiz”, 1929:1-5)

Resulzade’nin sorumluluğunda yayımlanan *Odlu Yurt* dergisinde, “Kafkasya birliği” “Kafkasya milletlerinin kurtuluş mücadelesini ruhlandıran siyasi fikirler manzumesinde yer tutan en mühim şiarlardan birisi” sayılırken, bunu pratiğe geçirecek hal ise “Kafkasya Konfederasyonu” şeklinde formüle edilmiştir. *Odlu Yurt*’a göre; coğrafyası itibariyle iktisadi bir birlik teşkil eden Kafkasya, siyasal bağımsızlığa kavuşabildiği gün, dünya ekonomisinde “pek mühim bir” önem kazanacak ve “Rus sisteminde her türlü mahrumiyete katlanan bu güzel memleket, medeni cihan sisteminde rifahını bulacaktı.” Kafkasyalı milletler, bu hedefe varabilmek için, “kendi aralarında mevcut her türlü ihtilafları bertaraf ederek, umumi düşmana karşı birleştirilmiş bir cephe vücuda getirmeli”ydi, ki “bu cephe ise ancak konfederasyon fikrinin Kafkasyayı teşkil eden bütün milletlerce samimi surette kabulü”yle mümkündür. “Konfederasyon Kafkasyada mevcut milletlerin dahili istiklal ve milli hususiyetlerini tamamıyla muhafaza ve temin etmekle beraber, onların müdafaa imkanlarını çoğalta(cak) ve bu suretle birleşmiş Kafkasya kuvvetleri eski hataların tekrarına meydan vermeden kendi istiklallerini” kazanacaklardı. *Odlu Yurt*, Konfederasyon modelini, Kafkasyanın güneyindeki Türkiye ve İran devletleri için de tartışmasız faydalı bir adım olarak görüyor, Ekim 1929 itibariyle, umut dolu bir tablo çiziyordu;

“Hali hazırda geçmiş hataların acısını hakkile duyan ve bu duyuştan istikbale ait müsbet neticeler çıkaran Kafkasya milletlerinde bu fikir gittikçe kuvvetlenmektedir. Bunu tabii ve faydeli bir cereyan olarak almalı, onun bir an evvel tahakkuk etmiş hakim bir fikir haline gelmesini temin için ne lazımsa yapmalıdır. Kafkasya birliği haricinde Kafkasyada tatbik olunan siyasi tecrübelerin daima Rusya lehine neticeler verdiğini nazara alarak, Kafkasya milletleri bu hususta fedakarlığa amadedirler. Bu cihetin Rusya ile hemhudut olmak istemeyen milletler tarafından da müzaheret göreceği bizce ümit edilmektedir.” (“Kafkasya Birliği”, 1929: 293-295)

Ortak Mücadelenin Manifestosu: Misak’ın İlanı

Kafkasya milletlerinin mücadelesini ortaklaştıran önemli girişimlerden birisi 1927’de⁴ hayata geçirilen Kafkasya İstiklal Komitesi’dir. Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya’nın temsilcileri tarafından kurulan Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK), 1930’lu yıllardaki Kafkasya Konfederasyon Şurası’na giden süreçte öncülük etmiştir. KİK’te Bolşevik devriminden sonra, 1918 yılında kurulan Transkafkasya federasyonundaki ittifaktan farklılaşmış bir yapı söz konusuydu. Federasyonun kurucu unsurlarından Ermeniler KİK’in dışında kalırken, Kuzey Kafkasyalılar yeni bir unsur olarak ortaklığa dahil edilmişti.

KİK 1935’in şubat ayına kadar Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Gürcistan’lı bağımsızlıkçıların işbirliği platformu olmuş, aynı zamanda işbirliğini derinleştirmeye dönük arayışların koordinasyonunu sağlamıştır. 1934 yılında ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Misakı, bu bağlamda yürütülen çalışmaların ürünüydü. Aslında, gelişmeler bu adımın çok daha önceden atılması yönünde bir beklenti oluşturmuştu.

⁴ Kafkasya İstiklal Komitesi Genel Sekreteri’nin 1935 Şubatında gerçekleşen konferansta KİK’in, geçmiş muhasebesini yaparken “8 yıllık” faaliyetten bahsetmiştir. (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, **Kurtuluş**, c.1 (Sayı:5 (Mart 1935),s.134-135) Bu veriden KİK’in kurtuluş tarihi 1927 olarak anlaşılmaktadır.

1932 yılının ilk çeyreğinde, Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin lideri Çokay oğlu Mustafa bey'in *Yaş Türkistan* dergisinde yayınlanan "Cephemizi birleştirelim" başlıklı yazısı, işbirliğini derinleştirmeye yönelik somut adımlara ivme kazandırmıştır. Çokay, bağımsızlık peşindeki halkların her biri kendi başına hareket ederse, "az bir netice" ile yetineceklerini hatırlatmış, "bütün kuvvetlerin birleştirilerek, müttefik bir istiklal cephesi ve müttehit bir istiklal merkezi" kurulmasını istemişti. Çağrının muhatabı KİK'ti.(Resulzade, 1932a:1)

Akabinde yayınlanan KİK bülteninde, Kafkasya konfederasyon fikrinin, 1918'de bağımsızlık kazanan Kafkasya Cumhuriyetlerine kadar uzanan geçmişi hatırlatılarak, Çokay'ın talebine sahip çıkmıştır.(Resulzade, 1932b:1) "*Yana Milli Yol*", "*İstiklal*", "*Yeni Turan*", "*Volnaya Kazaçestvo*" gibi Sovyetler Birliği'ne muhalif gazeteler de destekleyici değerlendirmelere yer vermiştir. Tepkilerden memnun kalan Çokay, meselenin halli için bir de çağrı yapmış; "mümkün olduğu kadar yakın gelecekte Avrupa merkezlerinden birinde, Kırım, Edil-Ural, Türkistan, Kafkasya, Ukrayna ve İstiklalçı Kazaçılar vekillerinden mürekkep bir müşavere meclisinin çağrılması" teklifinde bulunmuştur.("İstiklalçılar Cephesinde", 1932:3)

Çokay'ın başlattığı tartışmaya olumlu yaklaşan Resulzade, Konfederasyon fikrinin başından itibaren "Kafkasya milletlerinin siyasi mukadderatını idareye mükellef ricale yabancı kalmadığını", fakat bu fikir doğrultusunda zamanında yeterince çaba gösterilmediğini belirtiyor, yeni bir girişim için koşulların uygun olduğunu düşünüyordu. Ona göre, bağımsızlığın yitirilmesi, konfederasyona yönelimi güçlendiren bir etki yaratmıştı; "Bolşevizmin Kafkasyada vücuda getirdiği istibdat (...) sade mücerret bir takım kafalarda ve ayrı ayrı siyasi zümre ve mahfellerde değil, geniş halk kütleleri arasında dahi müşterek Kafkasya fikrini kuvvetlendirmişti". Öyle ki, "...istilaya karşı silaha sarılan Azerbaycan köylüsünün sade din kardeşi olan Şimali Kafkasya ve daima sulhte bulunduğu Gürcüstan ile değil, dün gırtlak gırtlığa cenkettiği ermeni köylüsü ile dahi yanyana kardeşi gibi vuruştuğu ve silah arkadaşlığı yaptığı bir emri vaki" halini almıştı.(Resulzade, 1932b:1)

Milli Azerbaycan Merkezi de, "öteden beri Azerbaycanın halâs ve istiklalini bütün Kafkasyanın halâs ve istiklalini ile birlikte gördüğünü", bu maksada ulaşmak için, "müstakil Kafkasya konfederasyon şiarına", savunduğu şiarlar arasında "mühim bir yer" ayırdığı şeklindeki ifadelerle tutumunu açıklamıştır.("Milli Azerbaycan Merkezinin Bir Rezolyusyonu", 1932:4) Bu esnada Kafkasya Konfederasyon Teşkilatının dayanacağı esaslara dair görüşmeler başlamış, hatta hazırlanacak Misak'a dair taslak basında yer bulmuştur.("Kafkasya Konfederasyon Misakı", 1932:4.) Kamuoyuna yansıyan bilgiler yakında çerçevenin netleştirileceği yönündeydi. Nitekim, 15 Ekim 1932 tarihli *İstiklal* gazetesindeki ifadeler bunu haber veriyordu; "Muhaceretin dikkati şimdi bu yakın günlerde Kafkasya milletleri tarafından imza edilecek Kafkasya konfederasyon misakı üzerinde toplanmıştır. Misakın projesi gayet dikkatli bir surette ihzar edilerek, müzakere edilmiş ve Kafkasya milletlerinin salahiyettar teşkilatları tarafından kabul olunmuştur. İmza edilmesi en yakın bir zaman mes'elesidir." (Mir Yakup, 1932:2)

Esasen "Milli Gürcüstan hükümetinin resmi organı olan '*Müstakil Gürcüstan*' gazetesinde ve "Gürcüstan sosyal demokrat fırkası organı '*Mücadele Sesi*'nde yapılan değerlendirmeler ("Gürcü Matbuatı ve Kaf. Konfederasyonu", 1933:4) ilk zamanlardan itibaren Gürcüler'in ortaklık politikasını desteklediğini ortaya koymuştu. Kuzey Kafkasyalılar cephesinde ise, sürece ivme kazandıran açıklamanın sahibi Çokay oğlu Mustafa bey vardı ve "Kafkasya Dağlıları" Mecmuasının müdürü Barasbi Baytugan gibi önemli şahsiyetlerin de desteği mevcuttu. ("İstiklal'in Anketi – Kafkasya Konfederasyonu Hakkında",1933:3) Azerbaycanlılar cephesinden verilen destek, bağımsızlığın 15. yıl

dönümü vesilesiyle Müsavat Fırkası ve Milli Azerbaycan Merkezi adına yayınlanan beyannamelerde güçlü şekilde yinelenmişti⁵.

Misak'ın ilanı, buna rağmen Temmuz 1934'e kalmıştır. Gecikme, imzacı üç taraf arasındaki uzlaşmanın zor sağlandığı yönünde bir düşüncüyü gündeme getirirse de, aktarılan açıklamalara yansıyan ortak duruş, başka olasılıkları dikkate almayı gerektirir. Bu kapsamda, başka unsurları katmaya dönük çabaların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bizzat Misak metninde Ermenilerin katılımının istenmiş olması, öncesinde de bir ikna çabasının yürütüldüğü ihtimalini kuvvetlendirir. Bu ise, 1932 yılı ilk yarısında ivme kazanmış sürecin ancak 1934 yılı ortalarında somutlaşmasıyla Ermenilerin konumu arasında ilişki kurmayı olanaklı kılmaktadır.

14 Temmuz 1934'de Belçika'nın başkenti Brüksel'de ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Misakı, Azerbaycan, Şimali Kafkasya ve Gürcistan adına yola çıkan temsilcilerin öngördükleri birleşik Kafkasya'nın çerçevesini çizmiştir. Azerbaycan adına "Sabık Azerbaycan Şurayı Millisi Reisi, Lahik Milli Azerbaycan Merkezi Reisi" sıfatıyla Mehmet Emin Resulzade ile "Azerbaycan Heyeti Murrahhasası Reisi ve Sabık Parlamento Reisi" sıfatıyla Ali Merdan B. Topçibaşı'nın, Şimali Kafkasya adına, Mehmet Girey Sunç, İbrahim Çulık ve Tansultan Şahman'ın, Gürcistan adına "Sabık Gürcüstan Reiscumhuru, Lahik Gürcüstan Milli Merkezi Reisi" sıfatıyla Noe Jordaniya ile "Gürcüstan Sabık Paris Mümessili" sıfatıyla A. Çenkeli'nin imzaladığı misak, giriş ve 6 maddeden oluşuyordu. ("Kafkasya Konfederasyon Misakı", 1934:7-8)

Bütün Kafkasyalı kuvvetlerin "tek ve müşterek bir hudut dahilinde birleşmeden", "tam istiklal"e varmalarının "son derece müşkül olacağı" tespitiyle başlayan Misak, Kafkasya milletlerinin "hayati menfaatleri", "kendi fikri ve maddi kuvvetlerinin tam inkişafı için", "harici siyaset ve milli menfaatlerinin müşterek tarzda idaresini", birlik kurulmasını "zaruri" bir adım sayıyordu. "Kafkasya Cumhuriyetleri Konfederasyonunu, memleketin siyasi ve iktisadi vahdetinden ileri gelen" atılması gerekli bir adım olarak anlamlandırılıyordu. Bu minvaldeki girişten sonra, Konfederasyonun dayanacağı esaslar sıralanıyordu. Söz konusu esaslar şöyle formüle edilmişti;

1. "Kafkasya Konfederasyonu, dahilde her bir cumhuriyetin milli karakter ve temamiyeti mülkiyesini temin ederek, hariçte Bütün cumhuriyetler namına yüksek dereceli beynelmilel bir vahdet gibi hareket edecektir. Konfederasyonun müşterek bir siyasi ve gümrük hududu olacaktır.
2. Konfederasyona dahil cumhuriyetlerin harici siyaseti, Konfederasyonun selahiyettar müesseseleri tarafından idare edilecektir.
3. Konfederasyon hudutlarının muhafazası, Konfederasyona dahil cumhuriyetlerin ordularından müteşekkil Konfederasyon ordusuna verilecek ve bu ordu Konfederasyonun müdir müesseselerine tabi tek bir komanda altında bulunacaktır.

⁵ Müsavat Fırkası adına yayınlanan beyannamede, "mukadderatları ve hayati menfaatleri bizimle bir olan Kafkasyalı diğer milletlerle el – ele vererek, umumi düşmana karşı Kafkasya konfederasyon bayrağı altında birleşmek" hedefi vurgulanmıştır.

Milli Azerbaycan Merkezi adına yayınlanan beyannamede aynı minvalde ifadeler mevcuttu; "Bütün Kafkasyalı milletlerin mukadderatı ortaklık. Onlarla birlikteyiz. Umumi düşmana karşı Kafkasya'nın konfederasyon bayrağı altında birleşmiş kuvvetlerle beraber yürüyoruz. Bu şiarın ne derecede hayati olup, aynı zamanda geniş halk kültelerinin de arzu ve anlayışlarına mutabık olduğunun vatandaki mücahitlerin, milliyet ve mezhep farkı gözetmeden, umumi düşmana karşı omuz omuza silah arkadaşlığı yaptıklarından anlıyoruz." ("Müsavat" Fırkasının Bir Beyannamesi", "Müsavat" Fırkasının Bir Beyannamesi", **İstiklal**, Sayı:36 (15 Haziran 1933),s.2

4. Konfederasyona dahil cumhuriyetler arasında çıkabilecek ve bilavasita müzakere ile halledilemeyecek her türlü ihtilaflar icbari arbitre ve yahut Konfederasyon Yüksek Mahkemesine verilmelidir. Konfederasyona dahil cumhuriyetler, bunların bütün kararlarını tamamen kabul ve icra etmeğe mecburdur.

5. Ekspertler komisyonu, Yukarıda serdedilen esaslardan hareketle. Bu yakınlarda Kafkasya Konfederasyonu konstitusyonunun projesini hazırlamakla meşgul bulunacaktır. Bu proje, her cumhuriyetin toplanacak ilk meclisi müessesan faaliyeti için bir esas olacaktır.

6. Misak'ta Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır.”

Görüldüğü üzere, bağlı cumhuriyetlerin ordularından müteşekkil, tek bir kumanda altında birleşmiş ordu tarafından korunacak, “müşterek bir siyasi ve gümrük hududu”na sahip Konfederasyon, “hariçte Bütün cumhuriyetler namına yüksek dereceli beynelmil bir vahdet gibi hareket” etme yetkisini uhdesinde tutacaktı. Bağlı cumhuriyetler arasında çıkabilecek ihtilaflar müzakere yoluyla halledilmediği takdirde “icbari arbitre veya Konfederasyon Yüksek Mahkemesi”nin vereceği kararlar esas alınacaktı. Kabul edilen esaslar temelinde, Konfederasyon anayasasının hazırlanması için bir uzmanlar komisyonunun yakında faaliyete geçmesi de Misak'ta öngörülen esaslar arasındaydı. “Misak'ta Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır” hükmüne yer verilmesi dikkat çekiciydi. Hiç kuşkusuz bu, Misak imzacılarının, Kafkasya bütünlüğüne verdikleri önemin sonucuydu.

Misak, Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK) sürecini yeni bir evreye taşımıştır. Misak'ın imzalanmasıyla, KİK faaliyetinin “ilk devresi” sona ermiş, artık Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlığı için mücadele yürüten “Milli Merkezlerin tekml faaliyeti için esaslı bir baz” oluşturulmuştu. Bundan sonrası için öngörülen, Misak'a uygun örgütsel formu yaratmaktı. Misak'ın önemini vurgulayan KİK beyannamesi şu satırlarla son bulmuştu;

“Yalnız bunu nümayiş ettirmek kafi değildir. K. İ. K-si düşünüyor ki, Kafkasya milletlerinin bundan sonraki faaliyeti, yalnız müşterek Kafkasya idesi namına değil, aynı zamanda müşterek Kafkasya mümessilleri vasıtasile yapılmalıdır. Bütün Kafkasya Milli Merkezlerine ait inkilâbî siyasi faaliyeti tek bir müşterek Kafkasya müessesesi etrafında birleştirmek lazımdır. Bu maksatla K. İ. K.-si bir kongra davet etmeği düşünüyor. Bu kongrada o, faaliyeti hakkında malumat vermekle beraber, Misak'ta yer bulan fikirlerden çıkabilecek hususâtı hayata tatbikle muvazzeff yeni konfederativ – bir müessese intihap edilmesini de teklif edecektir.” (“Kafkasya İstiklal Komitesi'nin Beyannamesi”, 1934:8-9).

Böylece Konfederasyon çerçevesini çizen manifestoya uygun bir kurumsal yapının gerekliliği bizzat KİK tarafından duyurulmuş, bunu kararlaştıracak kongrenin haberi verilmiştir. “Kafkasya milletlerinin milli mücadele kuvvetlerinin bir teşekkül halinde birleşmeleri zarureti”nin somutlaşmasına dikkat çeken Resulzade de, Misak'ı, Kafkasya milletlerinin mücadelesinde yeni bir aşamanın başlangıcı saymıştır. Bir düşünce olarak “evvelce dahi milli teşkilatları(n) ideoloji sistemlerinde pek mühim yer tutan Kafkasya Konfederasyonu(nun) bundan sonra bütün Kafkasya milletlerinin resmi mücadele bayrağı” haline geldiğini, bütün siyasi faaliyetin “müşterek Kafkasya Merkezi'nin idaresi altında” birleşeceğini belirlemiştir.(Resulzade, 1934:13-15)

Misak'ın Kurumsal Ayağı: Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın Kurulması

Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK)'in, planladığı Konferans, Misak'ı imzalayan teşkilatlardan⁶ delegelerin katılımıyla 14 Şubat 1935 tarihinde toplanmış ve çalışmalarını 23 Şubat'a kadar sürdürmüştür. Divan'ın seçilmesi ve gündemin belirlenmesiyle başlayan konferansta, KİK Genel Sekreteri, KİK'in "8 yıllık siyasi, propaganda ve teşkilatçılık faaliyetini" özetlemiş ve dünyadaki mevcut duruma dair değerlendirmelerde bulunarak KİK'in faaliyetine son verme kararını açıklamıştır. KİK Genel Sekreteri, "Kafkasya milletlerine, Kafkasya Konfederasyonunun resmi bayrağını vermek ve onların hareketini, kararı herkes için mecburi olan salahlıyetli, müşterek bir Kafkasya organında birleştirmek" için, "14 Temmuz Misakinin ruhuna" uygun şekilde "Kafkasya Konfederasyon idesini hayata geçirmeye müteveccih hareketleri idare edecek nüfuzlu Kafkasya organını vücuda getirmek" çağrısı yapmıştır. ("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935:134-135)

Konferansta, siyasi, taktik ve teşkilatlanmaya dönük raporlar üzerinde yürütülen müzakereler neticesinde bazı sonuçlara varılmıştı. Bunlar arasında, izlenecek politikaların temel çerçevesini çizecek nitelikte "Kafkasya mes'elesi ve Rusya"ya dair kararlar ile "Kafkasya Konfederasyon Şurası"nın teşkilatlanmasına dair kararlar ön plana çıkıyordu.

Kararlar öncelikle Sovyetler Birliği'nin durumuna ilişkin tespitler içeriyordu. ("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935:135-137). Buna göre, Sovyetler Birliği, "içtimai – siyasi ve milli mahiyette" iç çelişkilerle dolu, "yalnız süngü gücüyle yaşayabilen" bir ülkedydi. Halkın büyük çoğunluğu rejime düşmandı ve "yıkmak için münasip bir fırsat beklemekte"ydi. Sovyet hükümetinin politikası, içerde halkın servetiyle emegin istismarı, dışarıda ise "çarlar siyasetinin devamı"ydı. Rusya'nın eleştirilen dış siyaseti, "Birinci Petro'dan beri, serbest surette sıcak denizlere çıkmağı temin etmekten, bununla da cihan imparatorluğuna çevrilmekten ibaret olmuştur" ifadeleriyle tanımlanmış, Çarlığın "gerek Bahri Muhiti Kebire doğru, gerekse Dardanel'e (Çanakale boğazına) doğru" çıkışta başarıya ulaştıramadığı bu politikanın Sovyetler tarafından yürütüldüğü, böylece "eski mes'ele ve eski yol"un baki kaldığı savunulmuştur. Konferansa göre, başlangıçta ihtilal yoluyla Uzak ve Yakın Şark'ta komünizmi yaymak, komşu ülkeleri sovyetize etmek, Lehistan'ı silah gücüyle ele geçirmeye yönelen Sovyetler bunda "tam bir mağlubiyete" uğradıktan sonra, yüzünü Avrupa'ya dönerek yeni müttefikler aramaya yönelmişti. Bu kapsamda, Avrupa'daki statükonun savunucusu kesilirken, "Asya milletlerinin milli uyanışlarıyla çarpışmağa" ve "emperyalist kuvvetleri açıktan açığa tutmaya" başlamıştı. Mevcut halde Sovyetler, "askeri bir devlet" niteliğine bürünmüş, "militarizm ve emperyalizm" dış siyasetin temelini teşkil ederken, içerde ise geçici ıslahatlarla muhalif köylülerle anlaşmak arayışına girmek zorunda kalmış bir devlet şeklinde tasvir edilmiştir. Konferans bu noktada, Sovyetler Birliği sınırları içindeki milletlerin durumuna ilişkin yaklaşımını şu ifadelerle açıklamıştı;

"Sovyet devletinin bu değişmesi rus imperyasında yaşayan ve kendi kurtuluşları uğrunda çarpışan rus olmiyan milletler için ölüm – dirim mes'elesi teşkil eder. Bu esir ve mahkum milletler, zalimlerin an'anesini taşıymıyorlar, onların siyasetlerine meyil beslemezler, hiçbir imperyalistik ve mürteci ideoloji taşıymayan

⁶ Şura'yı kuran teşkilatların mensubu buldukları milletleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmaya açıktır. Hiç değilse bu noktada farklı grupların mevcudiyeti unutulmamalıdır. Örneğin Şura'nın Kuzey Kafkasya seksiyonu, başını Haydar Bammat'ın çektiği Kuzey Kafkasyahlar tarafından, Kuzey Kafkasya'nın gerçek temsilcileri olarak görülmüyor, onlar için şu ifadeler kullanılıyordu; "... Şimali Kafkasyanın istiklaline öteden beri hizmet etmiş ve milletlerinin imatlarına mazhar olan siyasilere ayrılarak, çarlığın ihyası için Azerbaycan ve Şimali Kafkasyanın istiklali aleyhine silah kullanmış olan General Biçerahof ve onun yamaklarile teşriki mesai etmektedirler." (A.K., 1936: 103)

bu milletler protesto, hürriyet ve inkılabın en tabii mürevviçleridirler. Her bir milli hareket, mahiyet itibarile, bir halk hareketi olub, onun zaferi halk hakimiyetinin zaferi demektir. Ona göre esir milletlerin milli ülküleri (mefkureleri) terakkiyi, demokrasiyi, milletler arası tesanüdünü ve umumi hürriyeti dahi temsil eden bir ülküdür. Sovyetler Birliğinde, memnun olmyan bütün unsurları teşkil edici ve onun haritasının milli irade esası üzerine yeniden yapıcı biricik güç, işte bu milli ülküdür.”

Konferans'ın “Rus milletine” ilişkin tutumu da esaslar arasında yer almıştı. “Esir milletlerin milli hareketi” olarak nitelenen hareketin, “Rus milletinin doğru anlaşılın menfaatlerini kat'iyen tehdid etmediği” vurgulanmıştır. “Rus milletinin doğru anlaşılın menfaatleri”nden kasıt, Rusların menfaatinin de, Sovyet düzeninin yıkılmasından geçtiği kabulüne dayanıyordu. Sovyet düzeninin yıkılmasını istemek bakımından “esir milletler”le, “Rus milleti” arasında bir asgari müşterekin varlığından yola çıkan Konferans, bağımsız milli cumhuriyetlerin kurulması halinde Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri yürütmek arzusunda idi.

“Kafkasya mes'eleleri ve Rusya”ya ilişkin genel yaklaşımı ortaya koyan kararların ardından, Şura'nın somut düzlemde izleyeceği politikalar sıralanmıştı. (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, 1935:137). Kafkasya'daki “Rus istila hükümetinin” kovularak Kafkas Cumhuriyetlerinin kurulması ve konfederatif bir yapının oluşturulması için Kafkasya milletlerini hazırlamak; bu amaç doğrultusunda, “Sovyetler Birliğindeki başka esir milletlerin teşkilatlarıyla siyasi ve teşkilat irtibatına girişmek” şeklinde sıralanan kararlar, Rus milletinden kimlerle ilişki kurulacağına dair belirlemeyle devam etmiştir. Buna göre, “Kafkasya Konfederasyon Şurası, Kafkasya'nın ve Rusya mahkumu bütün milletlerin istiklallerinin kayıtsız ve şartsız olarak tanıyan, halk hakimiyeti için çalışan ve bütün beynelmillel mes'eleleri silah gücile değil – sulh ile ve mutlaka hakemle halletmeğe taraftar olan rus milletinin devründe, Milli kurtuluş savaşı devrinde, muayyen maksatlar üzerine temasa gelmeğe hazır.”

Mücadelenin yürütülmesinde, Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ), “ancak kendi kuvvetine dayanır, gayri memnun milletlere inanır, bütün Kafkasya dostlarının tevccüh ve yardımına güvenir, bu milletleri her hangi bir maceraya sokacak bütün teşebbüslerden imtina eder” bir pozisyonda duracaktı. Şura'nın teşkilat boyutunda (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, 1935:138), Azerbaycan, Şimali Kafkasya ve Gürcistan Milli teşkilatlarından eşit sayıda delegenin katılımıyla kurulmuş ve eşitliğe dayanan bir işleyiş esas alınmıştı. Şura, nizamnamesine uygun şekilde periyodik olarak toplanacak ve Kafkasya'ya ilişkin bütün siyasi meselelerle ilgilenebilecekti. Belirlenen politikaların, alınan kararların hayata geçirilmesinde “Şura Riyaset Divanı” yetkili olacaktı. Riyaset Divanı, Şura'nın tayin ettiği politikaları tatbik eden organ olarak görev yapacaktı. Diploması faaliyetinde “rehber” Şura idi. Ayrı ayrı seksiyonların faaliyeti, ancak Şura'nın bilgisi ve yardımıyla mümkün olabilecekti. Diplomatik faaliyet bütünüyle Şura'nın yetkisine bırakılmıştı.

Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın Sınırları

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ)'na, 1934 yılı Temmuz ayında ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Paktının hayata geçirilmesi bakımından kritik rol yükleniyordu. *Kurtuluş* dergisinin söylemiyle, “Temmuz andlaşması Kafkasyalı milletler Kafkasya Birliğinin ‘amentü’sünü yazmışlar, altı kök maddeye kol koymakla, biri birlerine bağlı kalmaya siyasetçe and içmişlerdi.” KKŞ, bu “amentü”yü somutlaştıracak yol ve yöntemlerini belirleyecek, “ortak düşmana” karşı “aynı ahenk ve istikamette” yürünmesini sağlayacaktı. “KKŞ'sına girmiş bulunan milli teşekküllere mensub matbuat ortaklı Kafkas idesinin aynı ruhla heyecanlanan yayıcısı olacak, bir Azerbaycan, bir Şimali Kafkasya, bir Gürcistan ve

bir Ermenistan milliyetçiliğinin üstünde bir de Kafkas vatancılığı fikrini derinleştirecek, zihinlere yerleştirecekti.” (“K.K.Ş.”, 1935:129-130)

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ) ile bağımsızlık arayışındaki farklı milletlerin ortak mücadelesini yönlendirecek bir organ kurulmuş, böylece “ortak düşmana” birlikte yüklenmenin aracı yaratılmıştı. Bu adımın atılmasında Kafkasya coğrafyasının arz ettiği ekonomik – siyasal ve askeri bütünlükten yararlanma perspektifi rol oynamıştı. Transkafkasya federasyonundan ayrılarak kurulan bağımsız cumhuriyetlerin Bolşevik hareketi karşısında kolaylıkla teslim olması, ayrı durmanın yarattığı dezavantajlı durumu gösterirmiş, birliğin sağlayacağı avantajları güçlü şekilde bilince çıkarmıştı. Nitekim K.K.Ş.’nin 1937 yılında yayınladığı beyannamede bağımsızlığın yitirilmesi, “yeniden dirilmiş birbirlerinden ayrılıklara”, “aralarında cephe birliği(nin) yokluğuna” bağlanmıştı. (“Kafkasya Milletlerine Beyanname”, 1937:2)⁷

Şûra, yalnızca farklı milletleri değil, aynı zamanda farklı dinleri de bir araya getiren niteliğiyle dikkat çekmişti. Müslüman Azerbaycan ve Kuzey Kafkasyalıların yanında Hristiyan Gürcüler vardı⁸. Oysa Kafkasya zaman zaman imparatorluk siyasetlerinin bir parçası olarak farklı din ve mezheplerin karşı karşıya geldiği bir tarihsel geçmişe sahipti⁹. “Ortaklı Kafkasya Ruhı”nın gücünü vurgulayan Mehmet Emin Resulzade’ye göre, “din namına yapılan muharebeler esnasında ve yabancı emperyalist kuvvetlerin dinin ve kavmi

⁷ Kafkasya Konfederasyon Misakı’nın imzalanması üzerine *Şimali Kafkasya* dergisindeki bir değerlendirmede de şu ifadeler geçiyordu; “Eğer bu birlik 18 sene evvelisi tahakkuk etmiş olsaydı, belki de memleketlerimiz bugün bolşevik istilası altına bulunmazdı. Anlaşılan, şimdi organik bir şekilde birleşmek için bu tarihi merhaleyi geçmek ve ızdırpla yaşamak Kafkasya’nın nasibi imiş.” (Mir Yakup, 1934:17-19); aynı dergide bir başka yazıda, bağımsız cumhuriyetlerin sovyetizasyonu “felaket” olarak anılırken, sebeplerin ilk sırasında aynı hususa değiniliyordu; “Kafkasya milletlerinin rehber muhafili, bütün Kafkasyanın sıkı birliğine olan ihtiyacı lüzumunca takdir edememişlerdir ve bununla alakadar olarak, Kafkasya milletleri kendi başlarına, ayrı ayrı milli kurtuluş savaşına girerek en kuvvetli ve korkulu düşmana karşı münferit müdafaada bulunmuşlardır.” (Bilatti, 1934: 19-20)

⁸ Lehistan’daki Müslüman Tatarların yayın organı aylık “Tatar Hayatı (Zeycie Tatarskie)”nın, Kafkasya Konfederasyon Misakı’nın ilanı üzerine, 1934 Sonteshrin sayısındaki değerlendirmede, Kafkasya’daki işbirliğinin bu yönü de memnunlukla karşılanmış, şu ifadeler kullanılmıştı; “Kurtuluş harpleri zamanlarında biz bu milletlerin mümessillerile karşılaşmış ve onlara karşı iyilik ve hürmet hisleri beslemiştik. Fakat hristiyan ülkesinde yaşayan biz müslümanları bu misak diğer bir cihetten sevindiriyor. O da şudur: misakı imza eden Kafkasya halkları aynı zamanda Müslüman ve hristiyan dünyası arasında dahi sembolik bir ittifak yapmışlardır. Zira, Şimali Kafkasya ve Azerbaycan’dan başka Konfederasyona Gürcüler dahil olmuş Ermenistan da dahil olmalıdır” (Akt.: “Kafkasya Misakı ve Matbuat”, *Şimali Kafkasya*, Sayı:8 (Birincikanun 1934), s.24-25)

⁹ Bu hususta Gürcistan’lı Çeretelli, 25 Ocak 1934 tarihli mektubunda şu ifadeleri kullanıyordu; “Kafkas milletleri arasındaki ırk ve din farkları müşterek menfaatlerin anlaşılmasına ve tesanüt duygularının inkişafına engel oldu. Müteakabil yardım yerine, bu milletler, birbirine rakip komşu devletlerin ihtirasına kurban olan ülkeler için karakteristik kardeş muharebelerine giriştiler. 400 yıl zarfında, Gürcistanın İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaştığı zamanlarda; Kafkas Müslümanları ona müttefik değil, düşman oldular. Müslümanların Rusya ile savaştığı sıralarda da, Gürcüler Rusya tarafına geçtiler.” (Pr. M. Çereteli, “Kafkas Birliğine Dair (Haydar Bammat’a Açık Mektup)”, içinde : F.Daryal (Ed.), *Kafkas Almanığı*, Milli Mecmua Basım Evi, İstanbul: 1936, s.13

ayrılıkları kullanmak suretiyle Kafkasya'ya sokuldukları tarihlerde", bu birleştirici ruh, yerini, "Kafkasya'da mevcut ayırıcı amillere bırakmıştı". Bu süreci tersine çeviren gelişme milliyetçiliğin sahneye çıkmasıydı. Resulzade'nin ifadesiyle; "Milliyet umdesinin tarihte zaferi ve onun garpten şarka doğru yürüyüşü ve aynı zamanda bizim milletlerin hayatında dahi mühimce rol oynaması üzerine" "Ortaklı Kafkasya Ruhı" "kendine layık yeri tutmaya başlıyor"du. (Resulzade, Temmuz 1934:13-15)

Resulzade, "milliyetçilik umdesini", "Ortaklı Kafkas ruhu"nın güçlü dayanağı saymaktadır. Bu, benimsediği milliyetçilik anlayışının, kendi etnisitesinin ötesine uzanan, rasyonel temeline işaret eder. Romantik, kendi etnisitesiyle sınırlı bir yaklaşımın ötesinde, coğrafyanın ve siyasal ortamın ihtiyaçları bağlamında politika üreten, benzer durumdaki unsurların varlığını hesaba katan bir milliyetçilik söz konusuydu. Türklüğün kurtuluşu ile Kafkasya'nın bir bütün halinde Rusya'dan kopuşu arasında kopmaz bir bağın varlığını savunuyordu. Resulzade'nin, Kafkasya Konfederasyon Şurası'na biçtiği misyonu anlamak için bu noktada yazdıklarına bakmak gerekir.

Resulzade, "coğrafi, iktisadi ve stratejik" bakımdan "tam" "bir vahdet" arz eden Kafkasya'nın, "etnoğrafik ve kültür sahası"ndaki bambaşka manzarasından, yani farklı milliyet ve dinler barındırmasından kaynaklanan dezavantajları aşacak bir arayışın içerisindeydi. Bölge nüfusunun yarısını teşkil eden Türk ve Müslüman kavimlerin, Kafkasya'nın geleceğini tek başlarına belirleyemeyeceklerini, diğer yarısını teşkil eden Gürcistan ve Ermenistan gibi Hristiyanlar'ın da dikkate alınması gerektiğini düşünüyordu. Kendi benliklerini, "milli mevcudiyetlerini", titiz bir şekilde koruyan bu Hristiyan halkların, "Rusya'dan siyaseten ayrılması" için "müstakil" Kafkasya'nın şart olduğuna ve ancak bu çerçevede bağımsız Azerbaycan'ın yaşayabileceğine inanıyordu. Ona göre, Kafkasya'daki Müslüman ve Türkler, "Kafkasya dışındaki Türk ve Müslüman devletlerden birine" katıldığı takdirde, bu Hristiyan halklar yeniden Rusya'ya dönecek, bu durumda ise "bütün Müslüman Kafkasya gibi, Azerbaycan dahi gene Rusya istilasından kurtulamayacak"tı. Kafkasya Konfederasyonu modeli kapsamında "müstakil bir Türk Cumhuriyeti"nin oluşması durumunda ise kendi söylemiyle, "Azerbaycan Rusya emperyalizminin Kafkasya'dan ebediyen koğulmasına sebep olacak" böylece yalnızca "kendi Türklüğünü" kurtarmakla kalmayıp, "bütün Türklüğe büyük bir hizmet edecekti."(Resulzade, 1937b: 945-949)

Resulzade, bağımsız Azerbaycan'ın ancak bütün Kafkasya'nın bağımsızlığıyla hayata geçeceğine dair kesin bir inanç içindeydi. Kafkasya Konfederasyon Şurası'na bu temelde yaklaşmış, hayati düzeyde önemsemiştir. Şura'yı, duygusal – romantik bir dar milliyetçiliğin ihtiyaçları üzerinde değil, rasyonelite temelinde gerekçelendirmiştir. "Birleşik Kafkasya" çerçevesindeki bağımsızlık hedefinin zayıflık olarak değerlendirilmesini "bazı kısa görüşlü tasavvurlar" nitelemesiyle anan Resulzade realizmini şu ifadelerle vurgulamıştır; "... Zorba düşmana karşı ölüm – dirim mücadelesine çıkarken, biz Azerbaycan istiklalçuları Türklüğün ana hisletini teşkil eden realizmden ayrılacak değiliz, siyasi realizm bize, meydandaki kanlı tecrübelerile Kafkasya Konfederasyon idesine bağlılık lüzumunu göstermektedir. Birleşik Kafkasyada, bazı kısa görüşlülerin tasavvur ettikleri gibi, Azerbaycanlıların mevki zayıf değildir." (Resulzade, 1937a:716-718)

Resulzade'nin yaklaşımı, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın "dar milliyetçiliğin ötesine uzanan niteliğini anlamak bakımından açıklayıcıdır. Bu yaklaşımın Resulzade'ye has olmadığını görmek için, Şura'nın bir diğer bileşenine, Gürcü Menşeviklere, bakmak yeterlidir.

Her şeyden önce Menşevikler de Bolşevikler gibi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) içinde şekillenen bir anlayıştı. RSDİP'in 1902 yılında gerçekleştirilen kongresinde özellikle parti örgütlenmesiyle alakalı tartışmalar neticesinde, daha disiplinli ve merkeziyetçi bir parti yapısını öngören Lenin liderliğindeki Bolşevik kanadın karşısında nispeten daha

gevşek bir örgüt modelini savunarak şekillenen Menşevik kanat¹⁰, sonraki süreçte Bolşeviklerden ne kadar farklılaşmış olursa olsun, sonuçta sosyalizmi savunmayı sürdürmüştür. Gürcü Menşevikleri de Rusya'daki bu geleneğin bir parçası olarak şekillenmiş¹¹, Bolşevik devriminden sonra, Rusya'nın diğer bölgelerindeki benzerleri gibi, Gürcistan'da kendi sosyalizm anlayışları doğrultusunda harekete geçmişlerdi. Kafkasya Konfederasyon Şûra'sının Gürcistan ayağını teşkil eden Menşevikler, ideolojik tutumlarını milliyetçilikten ziyade sosyalizm çerçevesine oturtacak bir pozisyonda duruyorlardı. Dolayısıyla, Kafkasya Konfederasyon Şurası dar anlamda milliyetçilerden müteşekkil bir örgütlenmenin ötesindeydi.

Şûra, din ve milliyet farklılıklarının ötesinde Kafkasya bütünlüğünü esas alan çerçeveye kurumsal bir temel sağlamış, farklı millet ve dinleri içermeye becerisi göstermesi bakımından, başarılı bir girişim olarak değerlendirilmiştir.¹² Bununla birlikte, Ermenilerin uzak duruşu sebebiyle, Kafkasya bütünlüğünü kapsayıcı bir boyuta varamamıştır. Şûra cephesinde ısrarlı bir tutum sergilenmiş, hatta Konfederasyon Misakı'nda "Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır" hükmüne yer verilmesine rağmen, Ermeniler Şûra'ya katılmaktan kaçınmıştır. 1935 Şubatındaki Konferansta, KİK Genel Sekteri'nin bahsettiği, "Kafkasya Birliği esası üzerinde müsmir bir faaliyet göstermek için pek mühim olarak telakki ettiği psikolojik nokta" Ermenilerin pozisyonunu akla getiriyordu. Genel Sekreter uyarısını şöyle sürdürmüştü; "Kafkasya milletlerinden her hangisinin mukadderatını Kafkasya dışındaki güçlerle bağlayan kombinezonlara kapılmakla, Kafkasya milletlerine kurtuluş olmadığını hadiseler bütün çıplaklığıyla ispat etmiştir. Kafkasya milletlerinin mümessilleri kendi kurtuluş savaşlarına ancak komşu milletlerin hakiki ve zaruri ihtiyaçlarını nazara almalıdırlar."("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935: 134-135) Bu ifadeler, ayrı duran Ermeniler'e yönelik uyarı mahiyetindeydi.

Ermenilerin dışarda kalması, Kafkasya'nın bütünlüğünü esas alan çözümün baştan sekteye uğraması demektir. Ermenileri uzak durmaya iten sebeplerin başında Türkiye'ye yönelik tutum geliyordu. Nitekim Resulzade bu noktadaki tutumu, Ermenilerle aralarındaki "başlıca mesele" olarak tanımlıyordu. "Müstakil Kafkasya Konfederasyonu"nun gerçekleşmesi bakımından Gürcülerle din ve mezhep farkı gütmeden tam bir görüş birliği paylaştıklarını söylerken, "aktüel tek düşman şimalde" diyerek Sovyetler Birliği'ni hedefliyordu. Türkiye ile İran'dan kaygılanmak bir tarafa, "mantık" gereği Türkiye ve İran'ı kurulacak "Birleşik Kafkasya Devleti"nden memnun kalacak devletler olarak görüyordu.

¹⁰ RSDİP içindeki Bolşevik – Menşevik ayrışması için bkz. E.H.Carr, Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I (1917-1923), (Çev.:Orhan Suda), Metis Yayınları, 4.Baskı, İstanbul: Ocak 2012, s.36 vd.,

¹¹ 1902'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içindeki "bölünme iki düşman hizbi, Bolşevik ve Menşevikleri ortaya çıkarır çıkarmaz, Gürcü sosyalistlerinin ezici çoğunluğu Menşeviklerin yanında yer aldı. Ancak Gürcistan'da Bolşevizm ve Menşevizm arasında çizilen sınır, 1917 yılına kadar belirginleşmedi." (Kazımzade 2016: 32.)

¹² Örneğin Lehistan'da yayınlanan "Slovo" gazetesi, 27 Sontesrin 1934 tarihli nüshasında yer alan "Kafkasya Konfederasyonu" başlıklı yazıda şu ifadeler kullanılmıştı; "Gördüğümüz veçhile hiç te tahmin edilmeyen bir birlik tahakkuk etmiştir. Muhtelif ırklı ve muhtelif dinli Kafkasya halkları kendi istiklallerinin tahakkuku yolunda çok büyük bir adım atarak birleşmişlerdir. Hiristiyen gürcü, Müslüman Azerbaycanlı ve Şimali Kafkasyalı ile beraber aynı hürriyet savaşının bayrağı altına geliyor. Dahili ihtilaf artık ortadan kalkmıştır. Bu da hiç şüphesiz yakın gelecekte kazanılacak zaferin en iyi bir zimanıdır."(**Kafkasya Konfederasyonu Vesikalar ve Materyallar**, 1937:34)

Ermenilerle aralarındaki “başlıca mes’eleyi bu taktik mes’alesi”ne dayandırıyor, “Bir taktik ki bizim için ana mes’ele şeklindedir” ifadelerini kullanıyor, Ermenilerin Kafkasya Konfederasyon Şurası’na katılmamasını buna bağlıyordu.(Resulzade, 1937a: 716-718) Gerçekten de Ermeniler arasında Kafkasyacılık eğilimine karşı güçlü bir şüphe vardı¹³. Öyle ki, Ermeni *Usaber* gazetesi’nden aktarıldığına göre “Kafkas konfederasyonunun pan turanizm yolunda bir merhale” olduğuna dair değerlendirmeler yapılmaktaydı.(A.K., 1936:103) Haydar Bammat’ın söylemiyle Usaber, “her iki cepheye (hem Şimale, hem Cenuba) karşı savaş formülünü” savunuyordu.(Bammat, 1936:60)

Ermenilerin, bir süre sonra Gürcülerle ittifaka yönelmesi KKŞ cephesindeki rahatsızlığı büyümüştür. Gelişme, Ermenilerin KKŞ’ye katılımı gerçekleşmediği gibi, KKŞ’nin bileşeni durumundaki Gürcülerin konumuna dair de kamuoyu nezdinde şüphe uyandırıcı bir hava yaratmıştı. “Ermeni – Gürcü Birliği” imzasını taşıyan bir beyanname, 24 Mayıs 1936’da Paris Ermeni Kilisesinde, bağımsızlık mücadelesinde ölen Ermeni ve Gürcü savaşçıları anmak maksadıyla düzenlenen Pazar ayini sırasında katılımcılara dağıtılmıştı. “Ayinde Ermeni Taşnak partisinin ileri gelenleriyle Gürcü Menşeviklerin mümessilleri ve bunlarla teşriki mesai içindeki bazı Gürcü nasyonel – demokratları bulunmuşlardı.” Gürcü Menşeviklerin katıldığı bir toplantıda dağıtılmış olması, beyanname ile KKŞ’nin bileşeni durumundaki Gürcü Menşevikler arasında ilişki kurulmasına yol açmıştı.(Bammat, 1936:58-59) Bu durum, Gürcü Menşeviklerin “mürekkebi daha henüz kurumamış meşhur Brüksel Paktını” artık geçersiz mi saydığı sorularına yol açmıştı. (F.Daryal,1936: 63)

“Ermeni – Gürcü Birliği” beyannamesinde (“Ermeni – Gürcü İttihadı – Ermeni ve Gürcü Milletlerine Beyanname”, 1936: 54 – 58), Ermenilerle Gürcülerin tarihe dayanan ortaklıkları vurgulanmış, Rusya’nın “iki dost milleti birbirine karşı kışkırtarak” birliklerini bozduğu belirtilmiş ve bu felaket olarak nitelenirken Türkiye’ye yönelik duruş da ortaya konmuştu; “Bu felaket olmasaydı, harp sonunda Rusya müstakil Kafkasya devletlerini işgal edemez ve Türkiye geniş Ermeni ve Gürcü topraklarını ele geçiremezdi” ifadeleri kullanılmıştı. 1917’de Rus ordularının Kafkas cephesinden çekilmesi de “silahsız Gürcü ve Ermenileri Türk ordularının taarruzuna karşı müdafaasız bırakmak” olarak değerlendirilmiş, mevcut Sovyet yönetimi, “müttefiki olan Türkiye’ye, gizli muahede mucibince, harici bir harp patladığı taktirde Maverai Kafkasya’yı işgal etmek hakkı” vermekle suçlanmıştır. Türkiye’nin “Maverai Kafkasya hudutlarına doğru yeni şose ve demir yolları yapması”, Kafkasya’ya yönelik yayılma niyetine bağlanmış, Türkiye’nin “Şark vilayetlerinde’ büyük askeri kuvvetler toplayarak alalacele Ardahan ve Kars harp istinadgâhlarını hazırladığı” iddia edilmiştir.

Beyanname, Türkiye’ye ilişkin yaklaşımın Kafkasya güçleri arasındaki işbirliğini zorlaştıran önemli bir faktör olduğunu bir kez daha göstermiştir. Beyanname, kurulan birliğin, “aynı zamanda dört müstakil Kafkas Cumhuriyetinin sıkı bir ittifakla birbirine bağlanmasını ve bunların nereden gelirse gelsin, herhangi bir tehlikeye karşı müdafa edilmesini de kendine gaye edindiği”, “Ermenilere ve Gürcülere menfaat ve gaye birliğiyle bağlı yüzlerce senelik komşularımız olan Azerbaycan ve şimali Kafkasyaların dahi”, bu iş birliği adımını “çok iyi karşılayacaklarının ümit edildiği” gibi ifadeler kullanılmışsa da, söz

¹³“Müttehit ve müstakil Kafkasya olmadıkça Kafkas milletlerinin istiklallerinin hayal bile olamayacağını” savunan Kıvrımlı Cafer Seyit Ahmet de Ermenilerin tavrını benzer çerçevede eleştiriyordu. O’na göre, “Ermeniler hala hakikate yakından bakm(ıyor)”, Türkiye’nin Turancı bir siyaset güttüğü zannıyla hareket ediyorlardı. Şöyle devam ediyordu. “Bunun açık manası, bir taraftan” “üç Kafkas millete karşı vaziyet almak diğer taraftan da Türkiye’ye karşı eski bakışları devam ettirmektir. (...) Tam istiklalini cihana tanıtmış ve bütün şarkta garp medeniyetinin en tarihi amili olacak inkılaplara girişmiş Türkiye’ye karşı gene eski zihniyetle hareket ne kadar müsbet bir harekettir?”(Cafer Seyit Ahmet, 1933:3)

konusu işbirliği girişimi Azerbaycanlılar ve Kuzey Kafkasyalıları arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.

Kurtuluş dergisi, 1936 Mayıs ayı sonlarında gerçekleşen gelişmeye dair haberinde girişimi muğlak bir tabloyla haberleştirmişti; “Mayıs sonlarında, Pariste kimlerden teşekkül ettiği meçhul bulunan ‘Ermeni – gürcü birliği’ adını taşıyan anonim bir teşkilat tarafından, ‘ermenî ve gürcü milletlerine hitap eden’ bir beyanname neşredilmiştir.” (“Ermeni – Gürcü Birliği’ Beyannamesi”, 1936: 577-578)

Girişimin yarattığı tedirginlik Kafkasya Konfederasyon Şurası’nı, 16 Haziran’da özel bir açıklama yapmaya itmıştır. (“Ermeni – Gürcü Birliği’ Hakkında Kafkasya Konfederasyon Şurasının Kararı”, 1936:567) 24 Mayıs’ta dağıtılan beyannameye yönelik açıklamanın 16 Haziran’a kalmasını, Gürcü Menşeviklerin söz konusu beyanname hususundaki muğlak konularıyla ilişkili olup olmadığı yönünde yorumlamak için yeterli veriden yoksunuz. Ancak KKŞ, açıklamasında söz konusu beyannamenin meçhul kişilerce yayımlandığını, Şura’ya dahil bulunan “Millî merkezlerle” ilgisi bulunmadığını belirtmiş, böylece Şura içindeki Gürcü Menşevikler üzerinde oluşan şüpheyi kaldırmayı hedeflemiştir. Açıklamada, KKŞ’nin Kafkasya milletlerinin birliği için kurulmuş “siyasi tek teşkilat” olduğu, Ermenistan’ın yerinin de mahfuz tutulduğu, KKŞ mevcutken başka bir ittifaka girişiminin, “Kafkasya birliğini dağıtacak, nifak ve karşılıklı düşmanlığa” yol açacak bir adım olduğu vurgulanmıştır.

KKŞ’nin açıklaması, tarafların arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin ipuçlarını barındırıyordu. KKŞ’ye göre, “Kafkasya kurtuluş davasının aktüel tek cephesi”, “kızıl Rus istilasından ibaret” iken, “Ermeni – Gürcü birliği” namı müstearını taşıyan ‘teşkilat’ bir değil, iki cepheden bahsetmiş” üstelik “ağırlık merkezini cenupta tasavvur ettiği bu ‘ikinci cepheye’ çevirmişti.” Bu husus, Ermenilerin içinde yer aldığı gruplaşmanın Kafkasya’nın güney komşusu Türkiye’ye yaklaşımı bakımından gayet açıklayıcıydı. KKŞ açıklamasının, “Hudut davaları ve başka bu gibi ihtilafli mes’elelerin, umumi maksat – Kafkasya’nın halâsı hasıl olduktan sonra, karşılıklı anlaşmalar veya mecburi arbitraj yolu ile hallolunacağını” belirten son maddesi, tarafların arasındaki sınır dahil bir takım başka anlaşmazlıkların varlığını ortaya koyuyordu.¹⁴

Esasen benzer sorunlar KKŞ’nin bileşenleri arasında da mevcuttu. Bunların zaman zaman gündeme gelmesi ortak mücadelede gerilimlere yol açabiliyordu. Bu noktada hatırlanabilecek bir örnek Gürcü Menşevikler ile Şura’nın diğer bileşeni Kuzey Kafkasyalıları arasındaki tartışmadır. Gürcü Menşevikler, Kuzey Kafkasyalıların yayın organı *Şimali Kafkasya*’yı “Gürcistanın büyük kısmını Şimali Kafkasya Cumhuriyeti içerisinde” gösteren harita yayınlamakla suçluyordu. *Şimali Kafkasya* ise Gürcistanlıların sahiplendiği toprakların “kültür ve tarih bakımından” Kuzey Kafkasyalıların yaşadığı yerler olduğu cevabını veriyordu. (“Mecburi Bir İzah”, 1937: 9-11)

Ayrıca ideolojik farklılıklar da söz konusuydu. *Şimali Kafkasya*’nın, Gürcü Menşevikleri, İspanya’da, Almanya ve İtalya’nın desteklediği General Franko liderliğindeki milliyetçilerle Sovyetler Birliği desteğindeki Cumhuriyetçiler arasındaki iç savaşta, Cumhuriyetçilere “medhiye yazmakla” suçlaması¹⁵, ideolojik farklılığın yarattığı bir sonuçtu

¹⁴ Tepki yalnızca, KKŞ ile sınırlı değildi. KKŞ ile anlaşmazlık yaşayan ancak ortak Kafkasya mücadelesini hayata geçirmek isteyen diğer kesimlerin de tepkisini çekmişti. Örneğin Haydar Bammat ekibiyle hareket eden F. Daryal, Beyannameye atfettiği; Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’dan ayrı bir Ermeni – Gürcü birliği kurmak, Türkiye’yi Ruslardan daha büyük bir tehlike göstermek, hayali geniş Ermeni – Gürcü sınırları meselesini tazelemek şeklindeki üç maksadı, “bilhassa Ermeni ve Gürcü milletleri için başlıbaşına birer tehlike” saymış, “Hülyalardan vazgeçip (reel) bir siyaset takip etme”, “Kafkasyanın müşterek düşmanı” olarak “Şimali” yani Sovyetler Birliği’ni kabul etmeye çağırılmıştı. (F.Daryal,1936: 63-67)

¹⁵ “Matbuat Arasında”, Şimali Kafkasya, Sayı:53-54 (Eylül - Birinciteşrin 1938), s.10-12

ve tekil bir örnek de değildi. Gürcü Menşevikler, vefat etmiş bir arkadaşlarının 1932'de yazdığı bir mektubu, Almanya'da iktidarda bulunan Nasyonal – Sosyalist harekete yönelik eleştiriler silinmeden 1936'da yayınladıkları için, Azerbaycanlı milliyetçilerin yayın organı *Kurtuluş* tarafından da eleştirilmişti. (“Bir Dikkatsizlik Münasebetile”, 1936:548)¹⁶

Diğer yandan yine Gürcü Menşeviklerin, Türkiye'ye karşı da, Kuzey Kafkasyalılar ve Azerbaycanlılar kadar rahat hissetmediği ortadaydı¹⁷. *Şimali Kafkasya*'da Gürcülerin, bir takım söylentilerden etkilenerek, Türkiye'yi “haddi zatında yeni milli Kemalist Türkiye tarafından bir daha baş kaldıramayacak şekilde daimi olarak ortadan kaldırılan eski Osmanlı an'anesinin bir mümessili gibi” görmekle eleştirilmesi bu gerçekliğin bir yansımasıydı. (“Daha Fazla Sükunet Gösterelim”, 1938:1-2)¹⁸

Sonuç

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ), Kafkasya'nın bütünlüğü temelinde bir kurtuluşun mümkün olabileceği kabulünden yola çıkanların 1930'lu yıllarda hayata geçirdikleri bir deneyimdir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya milliyetçileriyle Gürcü Menşeviklerin katılımıyla kurulan KKŞ, Birinci Dünya Savaşı sırasında başlayan ortak mücadele arayışının birikimi üzerinde inşa edilmiştir.

Çarlığın devrilmesi ve Bolşeviklerin iktidara geçmesi ardından merkezi otoritenin zayıflamasıyla oluşan fırsattan yararlanarak, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri tarafından kurulan Transkafkasya Federasyonu kısa ömürlü olmuş, ancak bağımsızlıklarını ilan eden Cumhuriyetlerin 1920'li yılların başındaki Bolşevik hareketi karşısında direnememesi, tek kalmaları, bağımsız yaşamak için ortak duruşun gerekliliğini daha çok gündeme getirmiştir.

Özellikle Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Azerbaycan milliyetçileri, sürdürülebilir bir bağımsızlık için bütün Kafkasya'nın Sovyetler Birliği'nden kopuşunu zaruri bir yol olarak görmüşlerdir. Resulzade “Coğrafi, iktisadi ve stratejik” bakımdan “tam” “bir vahdet” arz ettiğini düşündüğü Kafkasya'da “etnoğrafik ve kültür sahası”ndaki farklılıkların üstesinden gelerek ortak bir gelecek kurgusuna, Kafkasya milletlerinin bağımsızlığı için anahtar rol vermiştir. Din ve milliyet farklılıklarının ötesinde bir “Kafkas ortak ruhu”nu somut ideolojik ve teşkilat temeline kavuşturmak için çaba göstermiştir.

1927 yılında Azerbaycan, Kuzey Kafkasya milliyetçileriyle Gürcü Menşeviklerin katılımıyla kurulan Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK), 1934 Temmuz'unda Kafkasya Konfederasyon Misak'ının yayınlanmasına öncülük etmiştir. Söz konusu Misak, ortak Kafkasya mücadelesinin manifestosu olmuş, bu manifestonun teşkilat ayağı ise Şubat

¹⁶ *Kurtuluş* dergisi'nin Almanya'ya yaklaşımını inceleyen bir çalışma için bkz. Soysüren, Ali Haydar - Yıldız, Necip, “Sovyet Karşıtlığı İle Alman Sempatisi Arasında Azerbaycan Milliyetçiliğinin Bir Temsilcisi Olarak Kurtuluş Dergisi (1934-1939)”, *Asos Journal* (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi), Yıl: 5, Sayı: 63, Aralık 2017, s. 369-389.

¹⁷ Osmanlı devletinin, Brest – Litovsk antlaşmasından sonra Bolşevik Rusya'nın terkettiği topraklara ilerlemesi karşısında tepki duyanların arasında, o zaman da Gürcülerin lideri durumundaki Jordania da vardı. Jordania, Osmanlı kuvvetlerinin bir an önce girmek istediği Kars'ı, o dönemki Transkafkasya Federasyonunun “güney sınırını koruyabilecek tek kale” olarak görüyor, “nasıl ki Petrograd Rusya için veya İzmir Türkiye için ne idiyse, Batum'un da Transkafkasya için o olduğunu” düşünyordu. Jordania, Osmanlı devletinin talepleri karşısında savaşı dahi bir seçenek olarak gündeme getirmişti. (Kazımzade, 2016:119, 125)

¹⁸ Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ) dışındaki kesimlerde de, Gürcü Menşeviklerin Türkiye'ye karşı tereddütlü tutumlarına dair yorumlar yapıyordu; “... Mesela, Gürcü Menşevikler Marksizm iptilasından henüz kurtulamadıkları gibi gerek kendi millletlerinin en hayati ihtiyaçlarına uygun olan bir esas üzerine diğer Kafkaslılarla birleşmeye, gerekse Kafkasyaya komşu devletlerle (Türkiye ve İrana) karşı vaziyetlerini müsbet bir şekilde tayine karar veremiyorlar. Buna sebep olarak tarihi bazı hadiseler ileri sürülüyor....”(A.K., 1936: 103)

1935'te yine KİK tarafından toplanan konferansta Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın kurulmasıyla somutlaşmıştır.

KİK bileşenleri tarafından kurulan KKŞ, Kafkasya Konfederasyonu hedefiyle Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Ancak Konfederasyon Misak'ında yer ayrılmasına rağmen, Ermenilerin katılmaktan uzak durması, KKŞ'nin hedeflediği birleşik Kafkasya için daha başından bir dezavantaj kaynağına dönüşmüştür. KKŞ'ye katılmaktan uzak duran Ermenilerin, alternatif ittifak arayışlarına yönelmesi, KKŞ'nin kendisine biçtiği ortak Kafkasya misyonunu zayıflatan bir rol oynamıştır.

Ermenileri KKŞ'den uzak durmaya iten sebeplerin başında, Kafkasya'nın güneyindeki Türkiye'ye yönelik tutum gelir. Ermeniler Türkiye'ye karşı güçlü bir tedirginlik duymuş, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Türkiye'yi de tehdit kaynağı saymış, hem Kuzey hem de Güney'i hedefleyen iki cephede savaş stratejisine yakın durmuşlardır. KKŞ ise genel itibarıyla, karşıt cepheyi tekleştirme perspektifiyle hareket etmiş ve güçleri Sovyetler Birliği'ne yoğunlaştırmayı esas almıştır. Bununla birlikte, bileşenlerden Gürcü menşeviklerin, esas düşman olarak Sovyetler Birliği'ni gördükleri hususunda bir tereddüt olmasa da, Türkiye'ye dair bazı çekinceler taşıdığını da hatırlamak gerekir.

Anlaşmazlıkların bir diğer kaynağı sınırlar hususundaki ihtilaflardır. Kafkasya'daki toprak paylaşımı meselesi, Kafkasya'daki güçleri zaman zaman karşı karşıya getiren bir potansiyel yaratmıştır. Yalnızca Ermeniler bakımından değil, KKŞ'nin bileşenleri arasında da bu tarz meseleler gündeme gelmiştir. Meselelerin bağımsızlık sonrasına bırakılmasına yönelik söylem ancak kısmen etkili olmuştur.

Bu bakımdan KKŞ'nin handikapı, Ermenilerin oluşumun dışında kalmasından ibaret değildi. Ermenilerin tutumu, bütünsel Kafkasya projesi için başlı başına bir sorundu. Ancak KKŞ'nin bileşenleri arasında da tam bir uyumun yakalandığını söylemek zordur. Bu noktada Gürcü Menşeviklerle Kuzey Kafkasyalılar arasında yaşanan sınır tartışmalarını hatırlamak mümkündür. Gürcü Menşevikler aynı zamanda ideolojik duruşları noktasında da, müttefikleri tarafından zaman zaman tartışma konusu yapılmıştır.

KKŞ, dünyadaki dengelerin İkinci Dünya Savaşına aktığı koşullarda, Sovyetler Birliği'ne karşı etkili bir aktör olma iddiasıyla yola çıkmışsa da, bu iddiasına denk bir pratik sergilediğini söylemek zordur. Bununla birlikte Mehmet Emin Resulzade'de temsil edilen Azerbaycan milliyetçiliğinin, romantik ve kendi etnisitesiyle sınırlı milliyetçiliğin ötesine uzanan, rasyonel - pragmatik temelini göstermesi bakımından dikkat çekici bir deneyimdir.

Kaynakça

- A.K. (1936), "Kafkas İşleri", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 102-106.
- Bammat, H. (1936), "Ermeni – Gürcü İttihadı", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 58 – 60.
- Bilatti, B. (1934), "Mühim Bir Hadise", *Şimali Kafkasya*, (3): 19-20
- "Bir Dikkatsizlik Münasebetile", *Kurtuluş*, c.1, (19): 548.
- Cafer Seyit Ahmet (1933) "Azerbaycan İstiklali", *İstiklal*, (35):3.
- Carr, E.H. (2012), *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I* (1917-1923), Çev:Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları.
- "Çehremiz" (1929), *Odlu Yurt*, (1):1-5.
- Çereteli, Pr. M. (1936), "Kafkas Birliğine Dair (Haydar Bammat'a Açık Mektup)", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 12-15.
- "Daha Fazla Sükunet Gösterelim" (1938), *Şimali Kafkasya*, (45-46):1-2.

- Daryal, F. (1936), “Yanlış Yol”, Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 63-67.
- “Ermeni – Gürcü Birliği” Beyannamesi” (1936), *Kurtuluş*, c.1, (20): 577-578.
- “Ermeni – Gürcü Birliği” Hakkında Kafkasya Konfederasyon Şurasının Kararı” (1936), *Kurtuluş*, c.1, (20): 567.
- “Ermeni – Gürcü İttihadı – Ermeni ve Gürcü Milletlerine Beyanname” (1936), Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 54 – 58.
- “Gürcü Matbuatı ve Kaf. Konfederasyonu” (1933), *İstiklal*, (32): 4.
- Jaschke, G. (1937), “1916 Lozan Kongresinde Rusya Mahkumu Milletler”, *Kurtuluş*, c.2, (28-29-30): 761-762, 790-794);
- Jaschke, G. (1937), “1916 Lozan Kongresinde Rusya Mahkumu Milletler”, *Şimali Kafkasya*, (38-40): 8-13
- Jordaniya,N. (1934), “Kafkasya Konfederasyonu”, *Şimali Kafkasya*, (3): 12-13.
- “İstiklal’in Anketi – Kafkasya Konfederasyonu Hakkında” (1933), *İstiklal*, (37): 3.
- “İstiklalçılar Cephesinde” (1932), *İstiklal*, (12):3.
- “K.K.Ş.” (1935), *Kurtuluş*, c.1 (5):129-130.
- “Kafkasya Birliği” (1929), *Odlu Yurt*, (8): 293-295.
- “Kafkasya İstiklal Komitesi”nin Beyannamesi” (1934), *Şimali Kafkasya*, (3): 8-9.
- “Kafkasya Konfederasyon Misakı” (1932), *İstiklal*, (12): 4.
- “Kafkasya Konfederasyon Misakı” (1934), *Şimali Kafkasya*, (3): 7-8.
- “Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği” (1935), *Kurtuluş*, c.1 (5):134-138.
- “Kafkasya Misakı ve Matbuat” (1934), *Şimali Kafkasya*, (8): 24-25.
- Kafkasya Konfederasyon Şurası, “Kafkasya Milletlerine Beyanname”, *Kurtuluş*, c.2, Sayı:31 (Mayıs 1937), s.2.
- Kafkasya Konfederasyonu Vesikalar ve Materyaller (1937), *Kafkasya Konfederasyon Şurası Neşriyatından: No:2*,
- Karabekir, K. (1995), *İstiklal Harbimiz*, cilt: II, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kazımzade, F. (2016), *Transkafkasya İçin Mücadele 1917 – 1921 Türkiye – İngiltere – Rusya*, Çev: Cengiz İ. – Yayına Hazırlayan: Abdulhaluk Çay, İstanbul: Tarih – Kuram Yayınları.
- “Matbuat Arasında” (1938), *Şimali Kafkasya*, (53-54):10-12.
- “Mecburi Bir İzah” (1937), *Şimali Kafkasya*, (44): 9-11.
- “Milli Azerbaycan Merkezinin Bir Rezolyusyonu” (1932), *İstiklal*, (12): 4.
- Mir Yakup, “Kafkasya Konfederasyonu” (1932), *İstiklal*, (17): 2.
- Mir Yakup (1934), “Kafkasya Konfederasyonu”, *Şimali Kafkasya*, (3):17-19.
- “Müsavat’ Fırkasının Bir Beyannamesi”, (1933) *İstiklal*, (36): 2.
- Nayman Mirza-Kriçinski, O. (1935), “Kafkasya Konfederasyon İdesi Tarihine Dair”, *Kurtuluş*, c.1 (5):138-140.
- Resulzade, M.E. (1937a) “On Beşinci Yılda”, *Kurtuluş*, c.2, (27): 716-718)
- Resulzade, M.E (1937b) “Muhittin Birge’e Göre Azerbaycan – Türkiye Münasebeti”, *Kurtuluş*, c.2, (36): 945-949.
- Resulzade, M.E (1934), “Tarihi Bir Akt”, *Şimali Kafkasya*, (3):13-15
- Resulzade, M.E (1932a), “Vahit İstiklalçılar Cephesi”, *İstiklal*, (9): 1.
- Resulzade, M.E (1932b), “Müşterek Kafkasya Cephesi”, *İstiklal*, (12): 1.
- Resulzade, M.E (1933) “Bir Tarihin Manası”, *İstiklal*, (27):1.
- Soysüren, Ali Haydar - YILDIZ, Necip (2017), “Sovyet Karşıtlığı İle Alman Sempatisi Arasında Azerbaycan Milliyetçiliğinin Bir Temsilcisi Olarak Kurtuluş Dergisi (1934-1939)”, *Asos Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, (63): 369-389

Yeni Muhacir (1935), “Eski Şimali – Kafkasyalı Muhacirlerin Ortak Kafkasya Kurtuluş Hareketinde Rolü”, *Şimali Kafkasya*, (20): 2-3.